

Stoacı Filozofların Feminist Olarak Adlandırılma İmkânları Üzerine Bir Değerlendirme

Elif Akgün Kaya¹

Özet

Stoacı filozoflar, yaşadıkları dönemin toplumsal normlarından farklı olarak kadınların ahlaki ve entelektüel açıdan erkeklerle eşit olduğunu savunurlar. Bütün insanların rasyonel varlıklar olduğunu kabul ederler ve ahlaki sorumluluklarının cinsiyetten bağımsız ele alınması gerektiğini ileri sürerler. Cinsiyet ayrımının ahlaki değerleri veya yetenekleri sınırlamaması gerektiğini öne sürerek toplumsal değişim ve ilerleme için öncü bir rol oynarlar. Stoacıların cinsiyet eşitliğini ve kadınların ahlaki kapasitelerini kabul etmesi, dönemin toplumsal normlarına göre oldukça ileri bir düşünce biçimini temsil eder. Bu makalede de stoacı filozofların kadınlarla ilgili görüşlerinin feminist bir çizgide değerlendirilip değerlendirilemeyeceği ve stoacı ilerlemecilik anlayışının ahlaki açıdan nasıl değerlendirilebileceği araştırılmaktadır. Stoacı filozofların kadınlarla ilgili düşünceleri birbirinden farklılık göstermektedir. Kimi düşünürlerin görüşleri cinsiyetçi bir bakış açısı içerirken, bazı stoacıların ise insanların doğuştan eşit olduklarına ve her cinsiyetin ahlaki erdem geliştirebileceğine inandıkları görülmektedir. Bu görüşteki stoacılar, cinsiyet ayrımı yapmaksızın kadın erkek bütün insanların erdem sahibi olduğunu savunmaktadırlar. Biyolojik olarak kadın ya da erkeğin zihinsel ya da ahlaksal açıdan farklı olmadıklarını düşünmektedirler.

1. Giriş

Stoacılık, Antik Yunan'da MÖ. III. yüzyılda Zēnōn² tarafından kurulan (Suda, ζ 79) ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde büyük bir etki yapan

- 1 Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Sistematik Felsefe ve Mantık ABD, eakgun@mehmetakif.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-6813-5900.
- 2 MÖ. 262/261 yılında Zēnōn Atina'da halk meclisi tarafından onurlandırılmıştır (IG II³, 1, 980; Diog. Laert. VII. 10-11). Bu onurlandırma kararında altın çelenkle ödüllendirilerek mezarının kent tarafından yapılmasına karar verilmiş. Meclisin aldığı kararın da *demos*'un *grammateus*'u tarafından Akadēmeia ve Lykeion'a konulmak üzere iki ayrı stēlē yazılması (ἐγγράψαι δὲ τὸ ψήφισμα τὸν γραμματεῖα τοῦ δήμου ἐν στήλαις δυοῖ καὶ ἐξείναι αὐτῶν θεῖναι τὴν μὲν ἐν Ἀκαδημ<ε>ία τὴν

felsefe okuludur. Stoacı filozoflar ahlaki erdemlilik, kişisel iç huzur ve doğanın düzeni konularına odaklanırlar. Onların felsefelerinin temel ilke ve öğretileri “rasyonalizm, doğa düzeni, *apatheia* (ἀπάθεια: duyarsızlık, ilgisizlik), *ataraksia* (ἀταραξία: dinginlik, sakinlik, içsel huzur), erdem (aretē), kendini geliştirme, kader, kosmopolitanizm, *oikeiosis* (ἡ οἰκειώσις) ve içsel özgürlük” gibi kavramlara dayanır. Stoacılar, insanların içsel huzuru ve mutluluğu, erdemleri geliştirerek ve doğanın düzenine (*logos*) uyarak elde edebileceklerine inanırlar (Erskine, 1992; Sharples, 1996; Topakkaya, 2009; Çelikkol, 2019; Molacı, 2020).

Stoacılar, insanların özgür iradeyi kullanarak ve doğanın düzenine uygun bir şekilde yaşayarak erdemli bir hayat geliştirmeleriyle içsel huzura ve mutluluğa ulaşabileceklerini düşünürler. İçsel huzuru, dış dünyadaki olayların insanların kontrolü dışında olduğu gerçeğiyle başa çıkma yeteneği olarak tanımlarlar. Stoacılar, dış dünyanın değişken ve belirsiz olduğunu kabul ederler ve bu nedenle kişisel mutluluğun, içsel huzurun sağlanmasına dayandığını savunurlar. Bu da olayları ve koşulları kabul etme, rasyonel düşünme ve duygusal dengeyi koruma yeteneklerini geliştirmek anlamına gelir. Bunun için de evrenin düzenini ve mantığını anlamak, ona uyum sağlamak gerekir. Doğanın düzenine uygun yaşamak, içsel huzurun ve mutluluğun anahtarıdır. Stoacılar, bu düzeni anladıklarında insanların yaşamlarını daha iyi bir şekilde yönlendirebileceklerine inanırlar; çünkü bazı şeyler insana bağlı değildir. İnsan kendine bağlı olmayan şeylere karşı soğukkanlı bir tutum geliştirdiğinde ve imkân dâhilinde olanı daha iyiye doğru değiştirmeye çalıştığında iyi bir yaşama kapı aralayabilir. Bu şekilde doğaya uygun yaşayan insan evrensel ahlaki yasalara ulaşır. Stoacılar evrensel ahlak yasalarının insanlar için rehber olduğuna inanırlar (Kırş. Topakkaya, 2009; Ağaoglu, 2018; Günay, 2018; Gürbüz, 2018; Timuçin, 2018).

Oikeiōsis (ἡ οἰκειώσις), stoacılık felsefesinde önemli bir kavram olup stoacı etiğin temelini oluşturur (Striker, 1996: 281-297) ve “kendine yakınlaşma” ya da “kendine özdeşleşme” olarak Türkçeye çevrilebilir. Bu kavram, stoacı filozoflar tarafından insanların doğuştan sahip olduğu bir eğilim veya içsel bir doğa olarak kabul edilir. Stoacılar, *oikeiōsis*'i insanın içsel doğasını ve doğru eylemleri belirleme yeteneğini açıklamak için kullanırlar. Bu kavram, insanların başkalarının refahını ve toplumun iyiliğini kendi iyilikleriyle

δὲ ἐν Λυκείῳ) uygun görülmüştür. Bu kararda Zēnōn'un ahlaki erdemliliği, öğretmenlik yapma isteği ve gençlere erdem ve ölçülülük konularında örnek olma çabası vurgulanmıştır. Zēnōn'un şehirden uzun yıllar boyunca felsefe çalıştığı, iyi bir insan olarak yaşadığı, özellikle gençlerin erdem, ölçülülük konularında ona katılmasını teşvik ettiği ve bu erdemleri kişisel yaşamında sergileyerek öğretilerine uygun bir hayat sürdürdüğü ifade edilmiştir. Zēnōn'un bu erdemli yaşamı, ona toplum tarafından saygı ve onur kazandırmıştır. Bu karar metni, Zēnōn'un ahlaki öğretileri ve kişisel yaşamıyla öne çıkan bir filozof ve öğretmen olduğunu açıkça yansıtmaktadır.

bağdaştırma eğiliminde oldukları fikrine dayanır. İnsanlar doğuştan diğer insanlarla duygudaşlık kurma yeteneğine sahiptirler ve bu duygudaşlık doğru eylemleri ve adaleti anlamada önemli bir rol oynar. Bu nedenle, stoacılar için *oikeiōsis*, insanların doğal olarak diğer insanlara duyduğu empati ve bağlılıkla ilgili olup diğer insanların endişelerini ve ihtiyaçlarını anlama yeteneği olarak öne çıkar. Bu içsel eğilim, insanların doğru eylemleri belirlemesine ve toplumları için daha iyi bir dünya oluşturmalarına yardımcı olur. *Oikeiōsis* düşüncesi kadınların ve erkeklerin birbirlerinin deneyimlerini anlayarak duygudaşlık kurmalarını ve birbirlerine destek olmalarını teşvik etmek için kullanılabilir. Stoacılar, insanların doğal olarak iyi olduğuna ve insanlar arasındaki dayanışmanın önemine vurgu yaparak cinsiyet ayrımı yapmaksızın her insanın değerli ve eşit haklara sahip olduğu düşüncesine dikkat çekerler. Tüm insanların birbirlerinin kardeşi veya yoldaşı olduğunu temellendirdikleri kosmopolitizm (Ören, 2017) kavramıyla da bu düşüncelerini desteklerler. Böylece cinsiyet ayrımının ahlaki bir temel oluşturmadığını ve kadınların da erkeklerle ahlaki açıdan eşit olduğunu gösterirler (Krs. Hill, 2001).

Stoacılığın kadınlarla ilgili görüşleri tarihsel olarak incelendiğinde, stoacı düşünürler arasında kadınlar hakkında farklı görüşler olduğu görülür. Stoacı düşünce genellikle insanların doğuştan eşit olduğunu ve ahlaki sorumluluklarını cinsiyet ayrımı yapmadan yerine getirmeleri gerektiğini savunur. Bu, kadınların da erkeklerle aynı potansiyele sahip olduğu ve ahlaki gelişim için aynı fırsatlara sahip olmaları gerektiği anlamına gelir. Bu ilke, kadınların kapasiteleri hakkında ilerici bir bakış açısını temsil eder ve kadın haklarına destek veren bir ilkeyi yansıttığından stoacı filozofların feminist bir çizgide yer almasını destekleyebilir. Ancak bazı stoacı düşünürler içinde kadınlar hakkında cinsiyetçi görüşlere rastlamak da mümkündür.

Stoacılık ve feminizm arasında bir sentez oluşturmak teorik olarak mümkün olsa da bu sorun oldukça karmaşık, tartışmalı ve çeşitlilik gösteren bir konudur. Stoacılık, tarihsel olarak ilerlemeci ve kadın haklarına destek veren görüşleri paylaşan filozofları içinde barındıran felsefi bir sistemdir. Stoacılar, tüm insanların insanlık ailesinin bir parçası olarak doğuştan eşit olduğu düşüncesinden hareketle hem kadınların hem de erkeklerin bilgelik, cesaret, adalet ve öz-denetim gibi temel erdemleri geliştirme yetisine sahip olduklarını kabul ederler. Bu noktada stoacıların cinsiyet ayrımı yapmadan erdemlerin herkes için geçerli olduğunu savundukları ortadadır. Bu erdemlerin geliştirilmesi, kişisel büyüme ve içsel huzurun anahtarıdır. Bu ilkelere dayanarak bir stoacı feminist yaklaşım geliştirmek mümkün olabilir; ancak stoacı düşünürler içinde kadınlarla ilgili cinsiyetçi görüşlere sahip kişiler olduğu da unutulmamalıdır. Bazı stoacı düşünürler, kadınların duygusal veya zihinsel olarak erkeklerden daha zayıf olduğundan ev işleri

ve çocuk bakımıyla ilgilenmeleri gerektiğini söyleyip kadınları aile içinde ikincil rollere uygun görerek kadınların kamusal hayata katılımını sınırlarlar. Bu tür görüşler kadınlarla ilgili cinsiyetçi bakış açısını barındırdığından stoacı ilerlemeci anlayışıyla çelişir; ancak bu görüşlerin stoacılığın temel öğretilerinden kaynaklanmaktan ziyade dönemin toplumsal normları ve görüşleriyle ilgili olabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Eğer stoacı bir feminist perspektiften bahsedilecekse, bu iki farklı yaklaşımı, göz ardı etmeden bir tartışma yürütülmesi gerekmektedir. Nitekim bu çalışma buradan hareketle stoacı filozofların kadınların toplumsal konumları, varoluşları ve özsel yapıları ile ilgili görüşlerinden yola çıkarak feminist bir felsefenin imkânları üzerine bir tartışma yürütecektir.

1.1. Stoacıların Feminist Olarak Adlandırılma İmkânı Üzerine

Stoacılar, kadınların erkeklerle aynı yeteneklere sahip olduklarını savunurlar; ancak bu ifadeden hareketle stoacıların hepsinin kadınların erkeklerle eşit muameleyi hak ettiklerini düşündüklerini ileri sürmek tartışmalı bir konu olur. Modern araştırmacıların bazıları stoacıların feminist olarak adlandırılabilceğini düşünürken; bazı araştırmacılar ise bu görüşe katılmazlar (Krş. Edelstein, 1966; Manning, 1973; Pomeroy, 1976; Schofield, 1991: 43; Nussbaum, 1994: 322-324; Asmis, 1996; Engel, 2003; Aikin ve Rutherford, 2014).

Stoacı filozoflar, kadınların rasyonel açıdan erkeklerle aynı olduklarını kabul ederler. Zēnōn kadın ve erkeğin eşit konumu paylaştığını; Kleanthes erdem bakımından erkek ve kadının eşit olduğunu (Diog. Laert. VII. 175); Musonius Rufus kadın ve erkeğin aynı muhakeme gücüne ve duyu yeteneklerine sahip olduğunu, bundan dolayı da aynı ise iki cinsin eğitimi almaları gerektiğini (*Diss.* 3.1-20); Seneca (*Cons. Marc.* 16.1) erdem konusunda aynı kapasiteye sahip olduğunu söyler (Diog. Laert. VII. 33). Stoacılar dönemlerine göre kadın ve erkeğin erdem, akıl ve duyu yetileri açısından eşit ya da aynı kapasitede olduklarını belirtmeleriyle ilerici bir tavır sergilerler; ancak toplumsal roller açısından kadın ve erkeğin farklı görevleri olduklarını söylemeleri dönemlerinin toplumsal cinsiyet rolleriyle ilgili var olan görüşü paylaştıklarını gösterir. Bu noktada stoacıların kadınlarla ilgili görüşleri konusunda iki farklı eğilim içinde oldukları dikkat çeker. Bir taraftan yaşadıkları döneme göre kadınlarla ilgili görüşlerinde ilerici bir tavır sergilerlerken, diğer taraftan kadınların toplumsal rolleriyle ilgili toplumsal cinsiyet ideolojisini destekleyici bir tavır sergiledikleri görülmektedir. Aikin ve Rutherford (2014), stoacıların bu iki farklı bakış açılarının kendi içinde tutarlı bir tutum olduğunu; ancak bu tutarlılığın ahlaki açıdan sağlam olmayan bir tutarlılık olduğunu iddia ederler.

Epiktetos'un stoacı felsefesi, cinsiyet ayrımı yapmaksızın tüm insanların ahlaki erdemliliği ve içsel özgürlüğü kazanma çabası içinde olması gerektiğini vurgular. Onun öğretileri kadınlar ve erkekler için aynı şekilde geçerlidir ve cinsiyet ayrımı yapmaksızın herkesin erdemli bir yaşam sürmeye çalışması gerektiğini gösterir. Epiktetos, kişisel sorumluluk, içsel huzur ve etik değerler gibi konuları ele alırken, cinsiyet ayrımı yapmaz. Stoacılık, bireylerin düşüncelerini ve tepkilerini kontrol etmeyi, dışsal olayları kabul etmeyi ve erdemli bir yaşam sürmeyi öğütler. Bu prensipler herkes için geçerlidir ve cinsiyetle ilgili değildir. Ancak, Antik Roma döneminde toplumsal cinsiyet rolleri ve normları farklı olup kadınlar genellikle erkeklerle eşit haklara sahip değillerdi. Bu nedenle, Epiktetos'un öğretilerini uygulamak, kadınlar için o dönemin toplumunda zor olabilirdi. Ancak felsefesi, cinsiyet ayrımı yapmaksızın herkesin içsel özgürlük ve ahlaki gelişim konusunda çaba sarf etmesi gerektiği fikrini yansıtır. İnsanların cinsiyetlerine bağlı olarak farklı ahlaki sorumluluklar taşıdığına inanmaz. Onun felsefesi, tüm insanlar için geçerli olan evrensel ilkelere dayanır ve kişisel gelişim ile ahlaki mükemmeliyet için cinsiyet ayrımı yapmaz.

Epiktetos, çağının toplumsal cinsiyet normlarına eleştirel yaklaşır. Cinsiyet ayrımı yapmadan herkesin ahlaki ve insanî değerlere sahip olduğunu vurgularken, aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitliği ilkesini savunur. Kadınların daha fazla değeri ve potansiyele sahip olduğunu öne sürer. “Enkhiridion” (40) eserinde erkeklerin kadınlara yalnızca tek bir rol üzerinden anlam ve değer atfetmesini eleştirir. Kadınların sadece erkeklerin yatak arkadaşı (συγκοιμάομαι/*synkoimaomai*) olarak bir değeri olduğunu görünce süslenmeye ve tüm ümitlerini de bunun üzerine inşa etmeye başladıklarını söyler. Kadınların cinsel bir obje olarak nesnelleştirilmesini, sadece bu konu üzerinden kadınlara bir anlam ve değer atfedilmesini eleştirir. Ona göre, kadınlar ölçülü (κόσμιος/*kosmios*, adj.)³ ve ağırbaşlı (αἰδήμων/*aidēmōn*, adj.)⁴ oldukları için değerlidirler. Kadınların bunun farkında ve bilincinde olması gerektiğini vurgular. Epiktetos, kadınların cinsel obje olmak dışında bir anlamları ve değerleri olduklarını algılamalarının da erkeklerin sorumluluğu olduğunu düşünür. Çünkü kadınların erkelerle kurdukları ilişkinin sadece cinsellik üzerinden olması ve kadınların yalnızca bu yönleriyle yeterli, değerli, anlamlı olduklarını düşünmeleri ve bu düşüncüyü benimseyip kültürel baskıyı kabul etmeleri erkeklerin kadınlara bu açıdan

3 κόσμιος/*kosmios*, adj.: İlimli, ölçülü, sağduyulu, iyi huylu, sessiz, düzenli, ihtiyatlı, tedbirli. Bkz. Çelgin, 2011: 383; <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/morph?l=kosmiai&la=greek#lexicon> [Erişim tarihi: 06.05.2023]

4 αἰδήμων/*aidēmōn*, adj.: Utangaç, mütevazî, namuslu, alçakgönüllü, saygılı. Ayrıca αἰδέομαι fiiline bkz. Çelgin, 2011: 26; <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/morph?l=aidhmones&la=greek#lexicon> [Erişim tarihi: 06.05.2023]

yaklaşmalarından kaynaklanmaktadır. Aynı bakış açısıyla kadınlara biçilen toplumsal roller, davranışlar, tutumlar ve toplumsal normlar oluşturulmuştur. Epiktetos döneminin kadınları nesneleştiren ve fiziksel görünümlerine göre kadınlara değer biçen anlayışını eleştirerek bu tutumun yanlış olduğunu düşünür. Bu düşüncesini ifade etmekten ve bunun değişmesi gerektiğini açık açık dile getirmekten de çekinmemektedir. Kadınların sadece cinsellikleri üzerinden değerli olduklarına inanmalarının ve kabul etmelerinin arkasında toplumsal normların, cinsiyet rollerinin ve kültürel baskının etkisi olduğunu vurgulamaktan kaçınmamaktadır. Diğer taraftan da kadının onurlandırılmaya (*τιμῶνται/timōntai*) layık olmasının kıstası olarak ölçülü ve ağırbaşlı olmayı yeterli görmesi ve bu onurlandırma görevini de erkeklere vermesi, kadınların özgürce kendileri olma hakkını sınırladığı gibi geleneksel cinsiyet rollerine ve ataerkilliğe dayalı bir bakış açısını yansıtır.

Epiktetos'un "Enkhiridion (40)" eserinde kadının değerini, onurunu tanımlamak için kullandığı *κόσμιος (kosmios)* kelimesi ılımlı, ölçülü, sağduyulu, iyi huylu, sessiz, düzenli, ihtiyatlı, tedbirli gibi anlamları içerirken *αἰδήμων (aidēmōn)* kavramı da utangaç, namuslu, alçakgönüllü, saygılı gibi anlamları karşılamaktadır. Epiktetos bir kadının değerini ya da onurunu tanımlamak için niçin akıl (*logos*) sahibi bir varlık tanımını kullanmaz? Bir kadın sadece ölçülü ya da namuslu olduğunda mı değerli olur; başka hiçbir tanımlama ya da özellik gerekmeden sadece akıl sahibi bir varlık olarak bir kadın değerli ya da onurlu olamaz mı? Epiktetos'un kadının onurlandırılmaya layık davranışlarının ölçütü olarak *kosmios* ve *aidēmōn* gibi tanımlamaları kullanırken, *logos* kavramını kullanmaması döneminin kadınlara ilgili normlarını paylaştığını göstermektedir. Antik Çağ Yunan ve Roma toplumunda kadın rasyonalitenin (*logos*) değil de duygusallığın (*pathos*) karşılığı, bedensel olanın temsili olarak görülmüştür. İlk Çağ filozoflarının çoğu da dönemin bu genel anlayışını kabul edip erkeğin rasyonalitesine bağlı, onun hâkim olduğu ve yönettiği bir düzen inşa etmişlerdir. Kadını biyolojik olarak eksiklikler yumağı olarak gördüklerinden kadının erkek tarafından yönetilmesi gerektiğini düşünmüşlerdir; çünkü akıl doğası gereği bedenden üstündür. Klasik Dönem düşünürleri eril olanın akli (*logos*) temsil ettiğinden dolayı erkeğin doğası gereği üstün olduğunu ve kadının da duyguları (*pathos*), bedensel olanı temsil ettiğinden doğası gereği daha aşağıda olup adalet duygusunun, benlik saygısının ve cesaretinin de erkekle aynı olmadığını iddia etmişlerdir. Bu şekilde kadının erkek tarafından yönetilmesi gerektiğini haklılaştırmaya çalışmışlardır. Antikçağ Yunan kültürü kadının rasyonel bir varlık olarak benlik duygusuna sahip olduğunu tanımadada başarısız olmuştur. Bu açıdan ele alındığında Epiktetos'un kadının bedensel olanla özdeşleştirilerek *pathos*'un temsili olarak nesnelleştirilmesini (cinsel bir obje)

eleştirmesi dönemine göre ilerici bir tavırken; kadın için önerdiği erdemlerde (*kosmios* ve *aidēmōn*) var olan değer yargılarını benimsemesi kadını rasyonel bir varlık olarak tanımada başarısız olduğunu gösterir. Kadına sadece cinsel bir nesne rolü sunan baskın kültürel normu eleştiren Epiktetos'un sunduğu alternatif de aynı şekilde kadını tek bir rol üzerinden tanımlayan bir yaklaşım içinde olup çok yönlülüğü barındırmamaktadır (Aikin ve Rutherford, 2014: 11). Bu yaklaşım, kadınları hâlâ belirli bir stereotipik rol ve davranış biçimleri içinde tanımlamakta ve onları sadece bu özelliklere sahip oldukları için değerli kabul etmektedir. Bununla birlikte Epiktetos eserlerinde hitap ettiği, muhatap aldığı kesim kadınlar değil, erkeklerdir. Bu yönleriyle de modern anlamda feminist bir perspektife sahip olduğu söylenemez ve tam anlamıyla feminist bir düşünür olarak adlandırılmaz. Onun düşünceleri, döneminin ve kültürel normlarının etkisi altında şekillenmiş gibi görünüyor ve kadınların rolünü sınırlı bir şekilde tanımlamaktan kaçınmadığı anlaşılıyor. Feminist bir bakış açısı, cinsiyet eşitliği ilkesini daha radikal bir şekilde savunan ve cinsiyet normlarının kökten değişmesini teşvik eden bir yaklaşımı gerektirir. Epiktetos'un düşünceleri bu açıdan eksik kalır; ancak cinsiyet eşitliğini dile getirmesi, kadınların potansiyeline dikkat çekmesi, kadınların bilinçlenmesini teşvik etmesi, toplumsal normları ve kadınların cinsel olarak nesnelleştirilmesini eleştirmesi çağının ötesinde bir tutumu yansıtır. Epiktetos'un bu düşüncelerinin cinsiyet eşitliği ve kadın hakları mücadelesiyle uyumlu bir şekilde feminist bir bakış açısını içerdiği söylenebilir.

Antik dönemde kişilerin görevleri ilişkileri tarafından belirlenir. Kadının ilişki ağı da çoğunlukla aileyle kurulur (Epikt. *Enkh.* 30). Yaşadığı kent, arkadaşları, ailesi, ev sorumlulukları kadının görevlerini ve toplumsal rolünü belirler. Bu açıdan kadının eğitimi ya da bilincinin yükseltilmesi toplumsal sorumluluklarını yerine getirmesine katkı sunduğu sürece bir sıkıntı teşkil etmemektedir. Bu bakış açısının bir benzeri olarak stoacılar da eğitimin kadının görevlerini daha iyi bir şekilde yerine getireceğini ileri sürerek kadının eğitimini desteklemektedirler. Stoacı Musonius Rufus, toplumun her kesiminden insanı -krallardan-kadınlara- felsefe çalışma yapması konusunda cesaretlendirmiştir. Kadınların da felsefe çalışmasını ve kız çocuklarının erkeklerle aynı eğitimi almaları gerektiğini belirtir (Gai. Ruf. *Dissert.* III-IV). Felsefe eğitimi alan erkeklerin ve kadınların karakterlerinin iyi olacağını savunur; çünkü felsefe eğitimi; özdenetim, adalet, ölçülülük gibi erdemleri teşvik eder ve insanlara kazandırır. Eğitilmiş kadınların öz denetim ve cesaret konularında daha başarılı olabileceklerini ifade eder. Felsefe eğitimine sahip olmak da zorluklarla başa çıkmak, korkuları yenmek ve dürüstlüğü korumak anlamına gelir. Bu eğitimi alan kadınların adil, suçsuz, anlayışlı ve adalete önem veren bireyler olmalarının muhtemel olduğunu söyler. Bu özelliklere

sahip bireylerin yetiştirilmesi aile içinde ve toplumda adaleti destekler. Eğitimli kadınların toplumsal rollerini daha etkili bir şekilde yerine getirebileceklerini belirtir. Bu aile yaşamında, ev işlerinde, çocuk yetiştirmede ve eşleriyle ilişkilerinde daha yetkin olabilecekleri anlamına gelir. Eğitimli kadının özelliklerini bu şekilde belirterek eğitimin kadınların geleneksel toplumsal rollerini sarsacağını düşünen görüşe karşı çıkar (Gai. Ruf. *Dissert.* IV); fakat bu konuyla ilgili eleştirilere maruz kaldığında kadınların hakları olduğu ya da zihinsel gelişimleri için eğitim almalarının gerekli olduğunu savunmak yerine felsefe eğitimi alan kadınların geleneksel rollerini daha iyi yerine getireceğini söyleyerek kadınların eğitim almaları gerektiğini temellendirir. Bu açıdan Musonius Rufus'un kadınlarla ilgili var olan toplumsal cinsiyet rollerini benimsediği ve bu düşüncüyü desteklediği ileri sürülebilir. Ayrıca kadınlar için teorik felsefe yaşadığı dönemde eğitiminin gerekli olmadığını düşünür. Bu şekilde düşünmesinin nedeni de kadınların kamusal alanda felsefi düşüncelerini uygulama fırsatı bulabilecekleri bir imkâna sahip olmadıklarını görmesidir. Çünkü kadın ve erkeğin doğasının aynı olduğunu söyleyen bir kişinin kadınların felsefe eğitimi almasını gereksiz bulması ya da kadınların cinsiyetleri gereği toplumsal rollerini daha etkili bir şekilde yerine getirebilmeleri için sadece belirli niteliklere sahip olmalarını yeterli gören bir görüşü paylaşması beklenmemektedir. Bu noktada Musonius Rufus'un kadınların felsefe çalışması yapmaları konusundaki olumsuz görüşü paylaşmadığı, sadece dönemdeki işleyişle ilgili durum saptaması yaptığı da ileri sürülebilir. Aksi hâlde böyle bir anlayış da günümüzün perspektifinden değerlendirildiğinde, cinsiyete dayalı sınırlamaların aşılması ve kadınların her alanda eşit fırsatlara sahip olması gerektiği düşüncesine aykırıdır. Günümüzde kadınlar erkekler gibi teorik felsefe eğitimi alıp kamusal alanda felsefi düşüncelerini uygulama fırsatına sahipler. Bununla birlikte Rufus'un yaşadığı dönemin kültürel ve toplumsal yapısı göz önünde bulundurulduğunda bazı görüşlerinin çağının ilerisinde olduğu söylenebilir; çünkü onun yaşadığı dönemde kadınların toplumsal konumları ve sorumlulukları hane içi görevlerle belirlenmekte olup kadınlar eğitim ve kamusal hayattaki haklarından mahrum bırakılmışlardır. Böyle bir ortamda Rufus ise kadınların erkeklerle aynı erdemlere sahip olduklarını ve felsefe eğitimi almaları gerektiğini savunarak doğuştan bir cinsin diğerine üstün olmadığına dikkat çekip cinsiyet ve eğitim eşitliğini ön plana çıkarır. Ancak stoacı filozoflar kadınların eğitimini desteklemelerine karşın pratikte onların öğrencileri arasında kadınlara rastlanılmaması ilginçtir (Keener, 2007: 753). Romalı stoacılar teoride kadın ve erkeğin eşitliğini savunurken pratikte Aristotelesçi bir anlayışı takip ettikleri görülür; çünkü Aristoteles'in öğrencileri içinde de kadın öğrenci yer almamakta ve kadınlarla ilgili görüşleri de dönemin cinsiyet eşitsizliği anlayışını yansıtmaktadır (Akgün Kaya, 2021).

Romalı devlet adamı ve filozof Lucius Annaeus Seneca (MS. 50-60); erdem bakımından kadınların erkeklerle aynı kapasiteye sahip olduğunu düşünür (*Cons. Marc.* 16. 1). Kadınların en az erkekler kadar kuvvetli ve cesur olduğunu, uygun bir eğitimle kadınların da var olan potansiyellerini geliştirilebileceğini savunur. Kadınların erkeklerle aynı kapasiteye sahip olduğunu düşünmesi, kadınların erkeklerle aynı zihinsel yetenekleri ve erdemleri paylaştığı düşüncesini desteklediğini göstererek toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadınların potansiyellerini kullanmaları için teşvik edilmeleri konusunda olumlu bir tutum içinde olduğunu gösterir. Fakat kadınların fiziksel olarak zayıf olmalarının kamusal hayatta yer almalarını engellediğini ve özel alanda ev içi düzeni sağlayan rolleri üstlenmelerine neden olduğunu ileri sürer. Bu görüşünü, Aristoteles'in erkek ve kadın vücudunun doğaları gereği farklı olduğu düşüncesiyle temellendirmeye çalışır. Bu şekilde kadınların doğalarının biyolojik olarak belirlendiği ve belirli rolleri üstlenmeye daha uygun olduklarına dair biyolojik determinist bir yaklaşım, toplumsal cinsiyet rolleri açısından olumsuz bir bakış açısı yansıtır; çünkü biyolojik determinizm bireylerin davranışlarını, yeteneklerini ve toplumsal rollerini biyolojik faktörlere, genetik mirasa ya da fiziksel farklılıklara indirgeme eğilimindedir ve kadınların doğalarının sadece fiziksel özelliklerine dayandığını düşünür. Bu tür bir argüman, kadınların sosyal rollerini ve sınırlamalarını özcü bir yaklaşımla biyolojik temellere dayandırarak cinsiyet ayrımcılığını meşrulaştırmaya yönelik bir yaklaşım içinde olur. Böyle bir yaklaşım toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve cinsiyet rolleri konularında cinsiyetin sadece biyolojik farklılıklarla açıklanabileceğini iddia eder. Kadınların fiziksel olarak zayıf olduğu ve bu nedenle kamusal hayatta erkeklere göre daha az yetenekli oldukları fikrini meşrulaştırmada kullanılır; ancak modern cinsiyet eşitliği görüşleri, biyolojik cinsiyetin cinsiyet rollerini belirlemediğini savunur ve bireylerin yetenekleri ve ilgi alanlarına göre değerlendirilmesi gerektiğini vurgular. Cinsiyetler biyolojik özelliklerle sınırlı olmayıp yetenekler cinsiyetten bağımsızdır. Feminist görüşler, biyolojik cinsiyetin cinsiyet rollerini belirlemediğini savunurlar ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği ile mücadele ederler. Bu nedenle biyolojik determinizme dayalı argümanlar, feminist bakış açısıyla uyumsuz ve eleştirilirler.

Seneca özdenetim eksikliği (*Cons. Helv.* 14. 2), her şeye inanma (*Cons. Sap.* 19. 2) ve basit fikirlilik (*Cons. Marc.* 16. 3) gibi özelliklerin kadının doğasına özgü erdemler olduğunu söyler ve bu erdemlerin de kadınları engellediğini düşünür. Seneca'nın kadınları öz denetim eksikliği veya basit düşünme ile sınıflandırması, kadınların kendilerini kontrol etme yeteneklerinin zayıf veya daha az gelişmiş olduğu fikrini yansıtır. Bu tür bir yaklaşım, kadınların liderlik veya sorumluluk gerektiren işler için uygun olmadıkları anlayışını destekler.

Zaten ona göre kadınlar yönetmek ya da hükmetmek için değil boyun eğmek, itaat etmek için dünyaya gelmişlerdir. Seneca, kadınların her şeye inandığını iddia ederek kadınların eleştirel düşünme yeteneklerinin sınırlı olduğunu ve kolayca manipüle edilebileceklerini ima eder. Bu da kadınları zihinsel olarak güçsüz veya savunmasız olarak gördüğünü gösterir. Bununla birlikte Seneca'nın kadınların basit düşündüğünü iddia etmesi, kadınları karmaşıklığı anlama ve derin düşünme yetkinliği hususunda yetersiz bulunduğu düşüncesini yansıtır. Bu bakış açısı kadınların entelektüel açıdan erkeklerle aynı seviyede olmadığı anlayışını içinde barındırır. Böylesi bir düşünce Seneca'nın erkek gibi felsefe yap, kadın gibi basitleşme (*De Const.*; *Dial.2.1.1-2*) düşünce biçimiyle daha da vurgulanır. Seneca, felsefe yaparken erkeklerin daha analitik düşünceye dayalı bir yaklaşım benimsediklerini, kadınların ise daha basit düşündükleri ima eder. Cinsiyetlere dayalı rollere ve düşünsel yetenek farklarına işaret eder. Bu görüşe göre kadınların karmaşıklık veya düşünsel faaliyetlerde bulunma kapasiteleri erkeklerden farklıdır. Seneca, kadınların doğasına özgü erdemler olarak öne sürdüğü özelliklerle kadınları zihinsel olarak erkeklerle eşit görmediği ve onları entelektüel açıdan yetersiz olarak tasvir ettiği görülür. Cinsiyete dayalı zihinsel yetenek farkları yaratır ve kadınları düşünsel olarak erkeklerden aşağıda görerek cinsiyet ayrımcılığı yapar. Bu tür bir ayırmada toplumsal cinsiyet rolleri ve beklentileri kadınları sınırlayan bir şekilde oluşturulur. Günümüz bakış açısı, cinsiyetler arasındaki bu tarz genelleştirmelerin ayrımcılık yarattığını ve bireylerin cinsiyetlerine göre değil, kişisel yeteneklerine ve deneyimlerine göre değerlendirilmesi gerektiğini savunur. Seneca'nın görüşleri, cinsiyet eşitliği ve toplumsal cinsiyet rolleri konusundaki ilerici ve eşitlikçi bakış açılarıyla birebir örtüşmez. Onun kadınlarla ilgili düşünceleri karmaşık olup dönemin kültürel ve felsefi bağlamının bir yansımasıdır. Biyolojik determinizmle ilgili görüşleri Aristoteles gibi önceki filozofların etkisi altında şekillenir. Seneca'nın kadınlarla ilgili düşüncelerinin kadınlar ile erkeklerin yeteneklerinin ve potansiyellerinin cinsiyetleriyle bağlantılı olduğunu düşünen dönemin erkek egemen kültürünün toplumsal normlarının ürünü olduğu unutulmamalıdır.

Stoacılar genel olarak kadınların erkekler gibi eğitim almaları gerektiğini, doğaları bakımından eşit olduklarını, aynı erdemleri paylaştıklarını söylerler. Epiktetos, kadınların entelektüel yeteneklere sahip olduğu ve ahlaki değerleri anlamada erkeklerle aynı kapasiteye sahip olduğu fikrini destekler. Kadınların yalnızca fiziksel görünümüne odaklanılmasını eleştirir, onları ahlaki ve entelektüel açıdan erkeklerle eşit görür. Dış görünüşün ya da cinsiyetin kişinin değerini belirlemediğini vurgular. Bir kişinin değerinin insan olarak sahip olduğu akıl, akıl kullanma yeteneği ve ahlaki karakteri ile belirlenmesi gerektiğini savunur. Epiktetos, kadın ya da erkeğin kendi doğasına ve değerine

odaklandığında içsel erdemlerini cinsiyet fark etmeksizin geliştirebileceğini vurgular (Epikt. *Disc.* 3. 1. 24-40). Seneca da kadınların doğru ve yanlış anlayabileceğini ve ahlaki bir anlayış geliştirebileceklerini düşünür. Babası tarafından annesinin felsefe okumasının kısıtlanmasını eleştirir (Sen. *Cons. Helv.* 12. 17. 4) ve kadınların erkeklerle aynı entelektüel yeteneklere sahip olduğunu vurgular. Stoa Okulunun kurucusu Zēnōn insanların erkek, kadın, köle ve efendi ayrımı yapılmaksızın aynı eğitime sahip olmaları gerektiğini savunur (Diog. Laert. VII. 12); ancak öğrencileri içinde kadın bir öğrencisinin bilinmemesi (Hawley, 1994: 75) bu görüşlerinin kadınların kurtuluşundan ziyade toplumsal çatışmaları, sorunları engellemek için olduğunu düşündürür. Bir erkek parfüm sürdüğünde bunu tenkit etmek için kadın gibi kokan kim (Diog. Laert. VII. 23. 8-9: πρὸς τὸν κερχρὶ σμένον τῷ μύρω, τίς ἐστίν, ἔφη, ὁ γυναικῶς ὄζων;) diye sorması da cinsiyetçi bir düşünce yapısına sahip olduğunu destekler; çünkü bir kişinin koku sürdüğünde veya hoş bir koku kullandığında “kadın gibi” koktuğunun ima edilmesi cinsiyet üzerinden belirli rollerin ve davranışların belirlenmesini pekiştiren bir yaklaşımdır. Böyle bir ifade toplum tarafından kabul edilen güzel kokular sürmenin kadınsal bir özellik olduğu görüşünün Zēnōn tarafından da benimsendiğini gösteriyor. “Bu kadın gibi kokan da kim?” ifadesi kadınları birtakım özelliklere indirgeyen, belirli ilişkiler, sorumluluklar ve davranışlar üzerinden tanımlayan toplumsal cinsiyet normlarına işaret eder. Bu söylem, kadınları bir kokuya veya dış görünüme indirgeyerek nesneleştiren cinsiyetçi stereotipleri barındırır. Kadınları yalnızca dışsal özellikleriyle tanımlayıp belirli bir şekilde davranmaları veya görünmeleri gerektiğine inandırarak onları objeleştirir ve kimliklerini yok sayar.

Zēnōn, bir erkeğin kadınsal olarak görülen bir niteliği (güzel koku) taşımasını alaycı bir şekilde ifade ederken (Diog. Laert. VII. 23. 8-9) kadınları, kadınsal özellikleri aşağılama, alay etme ve küçümseme aracı olarak kullanır. Bu tür ifadeler toplumsal cinsiyet rolleri açısından değerlendirildiğinde kadınları sıradan, aşağılık ya da değersiz olarak gösterme ve cinsiyetçi önyargıları destekleme potansiyeli taşır. Zēnōn, aynı zamanda ideal bir erkeğin nasıl olması gerektiğinin sınırlarını çizer ve kokuların “erkeklik” ile uyumsuz olduğunu göstermekle cinsiyet üzerinden toplumsal davranış normlarını ve rollerini de belirler. Kadınlar ve erkekler arasındaki cinsiyet rollerini ve beklentilerini belirtir. Ancak, Zēnōn’un gerçek niyeti veya bağlamı hakkında kesin bir bilgi yoktur. Bundan dolayı bu ifadeyi tarihsel veya kültürel bağlama yerleştirmek daha fazla anlam sağlayabilir. Ayrıca, bu ifadenin hangi tür tartışmanın veya söylemin parçası olduğu da önemlidir; çünkü bu, ifadenin amacını ve anlamını daha iyi açıklayabilir. Zēnōn’un kendi yazılarının büyük ölçüde kaybolması kadınlarla ilgili görüşleri hakkında kesin

bilgileri edinmeyi zorlaştırmaktadır. Onun düşünceleri daha çok öğrencileri ve takipçileri tarafından aktarılan metinler aracılığıyla bilinmektedir. Antik Yunan'da genellikle kadınlarla ilgili daha geleneksel ve ayrımcı görüşler hâkimdi; ancak filozoflar arasında bu konuda farklı görüşlere sahip olanlar da vardı. Zēnōn'un kadınlarla ilgili görüşleri hakkında kesin bir yargıya varmak için daha fazla bilgiye ihtiyaç vardır. Diogenes Laertios'un aktardıklarından kadınların ortak olmasını, erkeklerle aynı kıyafetleri giymelerini ve bedenini hiçbir bölümünü örtmemeyi ileri sürdüğü öğrenilir (Diog. Laert. VII. 33-34). Bu görüşleriyle Zēnōn geleneksel toplumsal cinsiyet rollerine ve normlarına karşı meydan okuyan bir tavır içinde görünüyor. Antik Yunan dünyasının geleneksel toplumsal yapısında kadın ve erkeklerin belirli davranışları, rolleri ve giyim tarzları vardı. Zēnōn'un, bu normlara karşı çıktığı ve toplumsal cinsiyetin sıkı sınırlarını kabul etmediği; toplumsal cinsiyet çeşitliliğini ve eşitliğini teşvik ettiği iddia edilebilir. Kadınlarla erkeklerin aynı kıyafetleri giymelerini ve bedenini örtülmemesi gerektiğini söylemesinden bireylerin toplumsal cinsiyetlerini özgürce ifade etmelerini desteklediği anlamı çıkarılabilir. Zēnōn'un, toplumsal cinsiyet normlarına meydan okuyarak daha eşit ve kapsayıcı bir toplum oluşturmaya çalıştığı görülür.

Stoacılar her ne kadar eşit eğitimden, erdemden bahsetseler de sosyal eşitlikten ya da kadınların kamusal yaşamda yer almalarından bahsetmezler (Engel, 2003: 267-268). Kadınlar hakkında konuşurlarken bile muhatapları erkeklerdir ve kadınlarla ilgili tüm tavsiyeler de erkeklere yöneliktir. Kadınlarla ilgili kısımlarda övgü içeren şeyler çok yer almaz; Seneca (*Ad Marciam; Ad Helviam*) dışında stoacı filozofların eserlerinde hitap ettikleri kişiler erkeklerdir, kadınlara hitap etmezler (Nussbaum, 2002; Hill, 2001: 19). Seneca, Helvia'ya çalışmanın insana bir sığınak sunarak huzur, teselli ve sevinç kaynağı olduğunu söyler. Bundan dolayı da üzüntülerden ve sıkıntılardan kurtulmak için felsefe çalışmasının iyi bir yol olacağını ve kadınların cinsiyetlerinden dolayı da felsefe çalışmaları yapmaktan uzak durmamaları gerektiğini tavsiye eder (Sen. *Dial.* 12.17). Seneca'nın Marcia ve Helvia'ya direkt olarak hitap etmesi kadınları da erkeklerle eşit gördüğünü gösterir. Seneca'nın bu mektupları, kadınları erkeklerle ahlaki, felsefi açıdan eşit kabul edip onları ahlaki düşünceye katılma, erdem kazanma ve ahlaki mükemmelliği hedefleme konusunda teşvik ettiği şeklinde yorumlanabilir. Bu, stoa felsefesinin temel ilkesine de uymaktadır; çünkü stoacı etik insanların rasyonel varlıklar olarak cinsiyet ayrımı olmaksızın, eşit olarak ahlaki sorumluluklara ve erdeme sahip olabileceğini savunur. Bu noktadan hareketle stoacı düşüncenin, insanları cinsiyet ayrımı yapmaksızın ahlaki ve felsefi açıdan eşit olarak kabul ettiği iddia edilebilir. Stoacılar, insanların rasyonel varlıklar olduğuna (Cic. *Off.* 1.30.107-115; Epikt. *Disc.* II. 10.12) ve

bu nedenle ahlaki değerler kazanma, erdemli yaşama ve ahlaki mükemmelliği hedefleme yeteneğine sahip olduklarına inanırlar. Bu durum cinsiyet ayrımı yapmaksızın herkesin ahlaki sorumluluklara sahip olduğu ve ahlaki erdemi hedefleyebileceği anlamına gelir. Ancak, bu tür mektupların farklı şekillerde yorumlanabileceğini de unutmamak gerekir.

Stoacı filozoflar dönemin toplumsal normlarına uygun olarak eserlerinde eril bir dil kullanırlar. Ahlaki kavramları ve erdemi ifade ederken cinsiyet ayrımını yaptıkları görülmür. Örneğin Cicero ve Seneca, ahlaki kusurları belirtmek için *muliebris* gibi dişil sıfatları kullanırken, övgüye değer eylemleri belirtmek için *virilis* gibi eril sıfatları kullanırlar (Manning, 1973: 171). *Muliebris* kelimesi, dişil cinsiyeti temsil eder ve ahlaki zayıflığı vurgular. Örneğin, bir kişinin aşırı hassas veya kararsız davrandığını belirtmek için bu terimi kullanılır. *Virilis* kelimesi de eril cinsiyeti temsil eder ve ahlaki erdemi veya güçlü karakteri yüceltir. Örneğin, bir kişinin cesur veya adil davrandığını vurgulamak için bu terim kullanılır. Aynı zamanda Seneca felsefe yapanlar arasında erkek gibi düşünen ve tartışanların sadece stoacılar olduğunu söyler (*Dial.2.1.1-2*). Seneca'nın kullandığı “erkek gibi düşünmek” veya “erkek gibi tartışmak” ifadesi döneminin toplumsal cinsiyet normlarına ve rollerine atıfta bulunur. Bu ifadelerin içeriği dönemin kültürel ve toplumsal bağlamına göre değişebilir. Genel olarak bu tür ifadeler erkeklerin daha fazla saygı gördüğü, ön planda olduğu ve cinsiyet eşitsizliğinin olduğu toplumlara yansır. “Erkek gibi düşünmek” veya “erkek gibi tartışmak” ifadeleri erkeklerin felsefi düşünme ve tartışma konularında daha fazla ağırlığa sahip olduğu bir dönemin izlerini taşır. Bu da stoacı filozofların dönemlerinin toplumsal cinsiyet normlarından etkilendiklerini gösterir. Bugünün perspektifinden bakıldığında bu tür kullanımlar cinsiyet eşitsizliğini yücelten veya meşrulaştıran ifadelerdir.

Stoacılar arasında kadınların toplumsal rolleri hakkında tutarlı bir görüş birliği olmadığı görülmektedir. Bazı stoacılar, toplumsal cinsiyet normlarına bağlı olarak kadınların daha sınırlı rolleri olması gerektiğini savunur ve kadınların ev işleri ile aileye hizmet etme rollerini vurgulayan muhafazakâr bakış açısını benimserler. İşte bu noktada, stoacı düşünce içindeki tutarsızlık veya ahlaki açıdan sorunlu bir durum ortaya çıkar. İlerlemeci ilkelere sahip felsefe geleneği, kadınların eşit kapasitelere sahip olduğunu savunurken; toplumsal roller konusunda muhafazakâr yaklaşım sergileyen bazı stoacı düşünürlerle çelişir. Bu çelişki, stoacıların ahlaki değerleri ve ilkelere bağlı kalmaları gerektiğini vurgulayan stoacı etik felsefe ile çatışabilir. Stoacı filozofların bazıları kadınların kendi içsel güçlerini ve öz saygılarını geliştirmelerine yardımcı olan stoacı öğretileri vurgularlar. Kadınların toplumsal cinsiyet normlarına direnmeleri ve kendi potansiyellerini gerçekleştirmeleri için eğitim almalarını destekleyen düşünceler ileri sürerler. Ayrıca tüm insanların

evrensel insanlık ailesinin bir parçası olduğunu ve cinsiyet, ırk veya diğer faktörlere dayalı ayrımcılıkları kabul etmeyerek doğuştan insanların farklı olduğunu iddia eden biyolojik determinizm anlayışını da eleştirirler. Stoacı filozofların görüşleri arasında cinsiyet eşitsizliği, kadının konumu, eğitimi ile ilgili konularda bazı görüş farklılıkları bulunduğu aşikârdır. Eski stoacılar arasında kadınların erkeklere göre daha düşük bir statüye sahip olduğu ve toplumsal rollerin cinsiyete dayalı olduğu görüşleri hâkimdir. Bu nedenle stoacı felsefeyi feminizmle uyumlu hâle getirmeye çalışırken, bu tür eski görüşleri eleştirmek veya değiştirmek gerekebilir (Krş. Edelstein, 1966; Manning, 1973; Schofield, 1991, 43; Nussbaum, 1994, 322-324; Asmis, 1996; Engel, 2003).

1.3. Sonuç

Stoacı düşünürler arasında kadınlarla ilgili görüşlerde farklılıklar tespit edilir. Bazıları daha ilerici görüşlere sahipken, bazıları daha geleneksel veya cinsiyetçi görüşler sergiler. Bundan dolayı her bir stoacı filozofun kadınlarla ilgili görüşleri hakkında ayrı ayrı değerlendirme yapmak doğru bir tutum olacaktır. Ancak her durumda, stoacı filozoflar arasında kadınların temel haklarına vurgu yapılması ve cinsiyetler arasında eşitliğin teşvik edilmesi yönünde önemli adımlar atıldığı da yadsınamaz. Bu bakımdan stoacılık, kadın hakları ve cinsiyet eşitliği konularında modern feminist düşünceleri desteklemek için önemli bir etik çerçeve sunabilir. Stoacı prensipler hem bireylerin kişisel adaletlerini savunmalarına hem de toplumsal değişime katkıda bulunmalarına yardımcı olabilir. Bundan dolayı stoacılığın günümüzün etik ve toplumsal sorunlarına değerli bir katkı sağlayabileceği göz ardı edilmemelidir.

Stoacılık temelde kadınların özgürleşmesini destekler. Erken stoacılar arasında cinsiyet eşitliğini destekleyen görüşler ileri sürenler olmakla birlikte bazı stoacı düşünürleri tutarsız feministler olarak adlandırmak mümkündür. Stoacı düşünce içinde hem ilerlemeci hem de cinsiyetçi görüşler yer alır ve stoacıların kadınlarla ilgili görüşlerinde birtakım tutarsızlıklar mevcuttur. Bundan dolayı da stoacı ilerlemecilik ile stoacı kadın düşmanlığı arasındaki ilişki genellikle tutarlı değildir. Stoacıların kadınlar hakkındaki ilerici görüşleri ile kadınların rolleri hakkındaki muhafazakâr görüşleri arasındaki tutarlılıkları veya tutarsızlıkları farklı dönemlerin sosyal ve kültürel bağlamının etkisi altında değişebilir. Bu nedenle, stoacılığın bu konudaki karmaşıklığını anlamak için her stoacı düşünürün kendi içinde bakış açısını değerlendirmek önemlidir. Bu çerçevede, bazıları bu tutarsızlığın ahlaki açıdan sorunlu olduğunu savunabilir, çünkü ahlaki değerlerin tutarlı olması gerektiği düşünülürken, bazıları ise stoacı etik prensiplerin genel ilerlemeci ilkeleri daha fazla önemsedğini savunabilir.

Stoacı filozoflar insanların rasyonel düşünme yeteneklerine sahip olduğunu benimsediklerinden cinsiyet eşitliği ve kadın hakları gibi konulara yaklaşımlarında bu temel değerleri korurlar. Stoacılığın değer teorisi, her insanın fikri değere sahip olduğu ve adaletin herkes için geçerli olması gerektiği üzerine inşa edilir. Dolayısıyla kadınların da erkeklerle eşit ortaklar olması ve eşit fırsatlara sahip olmaları gerektiği düşüncesi stoacı değerlerle uyumlu bir görüştür. Stoacılar insanların, karakterlerine ve erdemlerine göre değerlendirilmesi gerektiğini öğütlerler. Bu yaklaşım da cinsiyet ayrımı yapmamanın bir parçası olarak okunabilir.

Bireyselseçim ve özgür irade stoacılığın temel ilkelerindedir. Bu, kadınların da kendi yaşamlarını özgürce seçme hakkına sahip oldukları anlamına gelir. Stoacı düşünce yapısı, kadınların kendi kararlarını özgürce verebilmeleri ve toplumsal cinsiyet eşitliği için mücadele edebilmeleri gerektiğini savunur. Stoacılık temel değerleri açısından kadınların eşit haklara sahip olduğu, adaletsizliklerin eleştirilmesi gerektiği ve kadınların da özgür iradeye sahip olduğu düşünülerek bir stoacı feminizmden bahsetmek mümkün olabilir. Ancak, tarihsel ve kültürel bağlamlar göz önüne alındığında, bu ilkelere tam olarak uymak için cinsiyet eşitsizliğiyle mücadele etmek gerekebilir.

Antik Yunan ve Roma kültüründe, stoacılığın geliştiği zamanlarda toplumsal cinsiyet rollerinin, algılarının günümüz dünyasından farklı olduğu ve kadınların genellikle erkeklerle eşit haklara sahip olmadığı göz önünde bulundurularak stoacı filozofların feminist ya da görüşlerinin çağlarına göre ilerici olup olmadıklarını değerlendirmek daha adil bir yaklaşım olabilir. Antik Çağ filozoflarının düşünce sistemlerinin, kendi zamanlarının kültürel ve toplumsal bağlamına uygun olduğu ve bu bağlamın bazı sınırlamalar getirdiği unutulmamalıdır. Bu nedenle, stoacı düşünceyi modern feminizmle tam olarak örtüşen bir şekilde yorumlamak, değerlendirmek ve uygulamak kendi içinde birtakım zorlukları barındırabilir.

Sonuç olarak, stoacı felsefenin kadınlarla ilgili görüşleri veya yaklaşımları homojen olmamakla birlikte genel olarak stoacıların kadınlarla ilgili görüşleri, döneminin koşulları içinde değerlendirildiğinde ileri görüşlü olarak kabul edilebilir; ancak onları tam anlamıyla bir feminist olarak kabul etmek veya modern feminist hareketlerin temsilcisi olarak görmek yanıltıcı olabilir. Stoacı feminizm oluşturmak teorik olarak mümkün olabilir; ancak bu çaba, stoacı öğretilerin cinsiyet eşitliği ve toplumsal adalet perspektifinden yeniden yorumlamasını gerektirebilir. Stoacı felsefenin temel öğretileri modern bağlamda yeniden yorumlanarak cinsiyet eşitliğini ve toplumsal adaleti destekleyen yaklaşımlar geliştirmek mümkün olabilir. Bu yaklaşımlar, kadın hakları, cinsel eşitlik ve toplumsal cinsiyet normlarının eleştirel bir şekilde incelenmesi gibi konuları içerebilir.

Kaynaklar

Antik Kaynaklar

Cic. *Off.* (=Cicero, *De Officiis*)

M. Tullius Cicero (1932). *De De Officiis (M. Tulli Ciceronis Scripta Quae Manserunt Omnia, Fasc. 48.* (ed. C. Atzert). Teubner.

Diog. Laert. (=Diogenes Laertios, *Vitae Philosophorum*)

Diogenes Laertius (1966). *Vitae Philosophorum, Diogenis Laertii vitae philosophorum, vols.2.* (Ed. H. S. Long). Clarendon Press.

Diogenes Laertios (2010). *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri.* (Çev. C. Şentuna). Yapı Kredi Yayınları.

Epikt. *Disc.* (=Epiktetos, *Discourses*)

Epiktetos (1916). *Dissertationes ab Arriano digestae, Epicteti dissertationes ab Arriano digestae.* (Ed. H Schenkl). Teubner.

Epikt. *Enkh.* (=Epiktetos, *Enkhiridion*)

Epiktetos (1916), *Enchiridion, Epicteti dissertationes ab Arriano digestae.* (Ed. H Schenkl). Teubner.

M. Ruf. *Diss.* (=Gaius Musonius Rufus, *Dissertationum a Lucio digestarum reliquiae*)

Musonius Rufus(1947). *The Roman Socrates* (Ed. C. E, Lutz). Yale University Press.

Sen. *Dial.* (=Seneca, *Dialogi*)

Annaeus Seneca iunior (1977). *Dialogi, L. Annaei Senecae Dialogorum, Libri Duodecim* (Ed. L. D. Reynolds). Clarendon.

Sen. *Cons. Marc.* (=Seneca, *Ad Marciam de Consolatione*)

Annaeus Seneca iunior (1977). *Dialogi, L. Annaei Senecae Dialogorum, Libri Duodecim* (Ed. L. D. Reynolds). Clarendon.

Sen. *Cons. Helv.* (=Seneca, *Ad Helviam Matrem de Consolatione*)

Annaeus Seneca iunior (1977). *Dialogi, L. Annaei Senecae Dialogorum, Libri Duodecim* (Ed. L. D. Reynolds). Clarendon.

Sen. *Cons. Sap.* (=Seneca, *De Constantia Sapientis*)

Seneca (2019). *Bilgenin Sarsılmazlığı Üzerine.* (Çev. C. Cengiz Çevik). Türkiye İş Bankası Yayınları.

Suda (=Suda/Suidas Lexicon/Λεξικόν)

(1928-1935). *Lexicon, Suidae Lexicon* (Ed. A. Adler). Leipzig: Teubner.

Modern Kaynaklar

Ağaoğlu, M. (2018). Stoa Felsefesinde Fizik ve Etik: Mutluluğun Yolu Olarak Stoacı Erdem (Ed. H. G. Topdemir). *Stoa Felsefesi, Özne Felsefe Bilim ve Sanat Yazıları* 29, 77-86.

- Aikin, S. & Rutherford, E. M. (2014). Stoicism, Feminism and Autonomy. *Symposium* 1 (1), 9-22.
- Akgün Kaya, E. (2021). Eskiçağ Yunan Felsefesinde Kadın Filozoflar: Takip etikleri Felsefe Okulları ve Sosyal Konumları (Eds. N. E. Akyürek Şahin, F. Onur ve M. E. Yıldız). *Akron 19: Eskiçağ Yazıları* 15. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 115-160.
- Asmis, E. (1996). The Stoics on Women (Ed. J. K. Ward). *Feminism and Ancient Philosophy*. Routledge, 68-94.
- Çelgin, G. (2011). *Eski Yunanca-Türkçe Sözlük*. Kabalıcı Yayınevi.
- Çelikkol, S. (2019). Stoa Felsefesinin Temel Görüşleri Üzerine Bir İnceleme. *Bilimname*, 37, 1225-1245.
- Edelstein, L. (1966). *The Meaning of Stoicism*. Harvard University Press.
- Engel, M. M. (2003). Women's Role in the Home and the State: Stoic Theory Reconsidered. *Harvard Studies in Classical Philology*, 101, 267-288.
- Erskine, A. (1992). Review: Stoic Oikeiosis. *The Classical Review*, 42 (1), 77-79.
- Günay, M. (2018). İlk Stoa Döneminde Tarsuslu Bir Filozof: Khryssippos (Ed. H. G. Topdemir). *Stoa Felsefesi, Özne Felsefe Bilim ve Sanat Yazıları* 29, 91-96.
- Gürbüz, C. (2018). Antik Stoa'da Kader ve İrade Özgürlüğü Sorunu (Ed. H. G. Topdemir). *Stoa Felsefesi, Özne Felsefe Bilim ve Sanat Yazıları* 29, 65-76.
- Hawley, R. (1994). The Problem of Women Philosophers in Ancient Greece (Eds. L. J. Archer, S. Fischler, M. Wyke). *Women in Ancient Societies: An Illusion of the Night*. Palgrave Macmillan, 70-87.
- Hill, L. (2001). The First Wave of Feminism: Were the Stoics Feminists? *History of Political Thought*, 22, 13-40.
- IG II³, 1 (2012). *Inscriptiones Graecae II et III: Inscriptiones Atticae Euclidis anno posteriores*, 3rd edn. (Ed. S. D. Lambert). Berlin.
- Manning, C. (1973). Seneca and the Stoics on the Equality of the Sexes. *Mnemosyne*, 26, 170-177.
- Molacı, M. (2020). Stoa Felsefesinde Doğaya Uygun Yaşamın Anlamı, *FLSF*, 29, 201-218.
- Nussbaum, M. (1994). *The Therapy of Desire: Theory and Practice in Hellenistic Ethics*. Princeton.
- Nussbaum, M. (2002). The Incomplete Feminism of Musonius Rufus. M. C. Nussbaum, (Ed. J. Shivola). *The Sleep of Reason: Erotic Experience and Sexual Ethics in Ancient Greece and Rome* kitabı içinde (283-325ss.), University of Chicago Press.
- Ören, E. (2017). Stoacı Düşüncede Kozmopolitanizm, *Asosjournal*, 49, 304-315.
- Pomeroy, S. B. (1976). *Goddesses, Whores, Wives and Slaves: Women in Classical Antiquity*. New York.

Schofield, M. (1991). *The Stoic Idea of the City*. Cambridge.

Sharples, R. W (1996). *Stoics, Epicureans and Sceptics: An Introduction to Hellenistic Philosophy*. Routledge.

Striker, G. (1996). *Essays on Hellenistic Epistemology and Ethics*. Cambridge University Press.

Timuçin, A. (2018). Stoa Ahlakı (Ed. H. G. Topdemir). *Stoa Felsefesi, Özne Felsefe Bilim ve Sanat Yazıları 29*, 13-17.

Topakkaya, A. (2009). Stoa Etiğinin Temel Kavramları. *Felsefe Dünyası*, 49, 56-68.